

Uršula Bizant

DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA IDENTITETO POSVOJENEGA OTROKA

Raziskovalni vprašanji sta: kateri dejavniki vplivajo na identiteto posvojenega otroka in kako. V uvodu je prikazan otrok v procesu posvojitve v Sloveniji in njegova identiteta. V predstavitvi raziskovalnega dela je pozornost usmerjena k dejavnikom, ki vplivajo na identiteto posvojenega otroka. Predstavljene so različne perspektive: perspektiva posvojenih otrok; oseb, ki so posvojile; strokovnih delavk, ki delajo na področju posvojitve; predstavnice Direktorata za družino na Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti; ter perspektiva okolja posvojenih oseb. Vse osebe, ki so upletene v posvojitve, odločilno vplivajo na proces posvojitve in s tem tudi na identiteto posvojenega otroka. V raziskavo je vključen tudi pomen družinskih odnosov, časa pred posvojitvijo, bioloških korenin in odkritega pogovora o posvojitvi. Avtorico zanima, kako na identiteto vplivajo kultura, okolje in strokovno delo ter s kakšnimi specifikami se v odraščanju srečujejo posvojeni mladostniki. V sklepu so navedene nujno potrebne spremembe za izboljšanje situacije na področju posvojitve v Sloveniji.

Gljučne besede: posvojitve, družina, odnosi, socialno delo.

Uršula Bizant je univerzitetno diplomirana socialna delavka. Leta 2013 je sodelovala je pri mednarodnem projektu »Improving foster care in the Republic of Croatia«, zdaj pa sodeluje pri projektu na Mladinsko-informacijskem centru in v društvu Deteljica. Področja njenega raziskovanja so posvojitve, rejništvo in institucionalna oskrba. Kontakt: ursula.bizant@gmail.com

FACTORS AFFECTING THE IDENTITY OF AN ADOPTED CHILD

The main object of the thesis was to evaluate the factors affecting the identity of an adopted child. Firstly, the focus is on the child in the process of adoption in Slovenia and on the factors determining his/her identity. In the research part of the thesis, the focus is set on factors affecting the identity of adopted children. Further on, different perspectives are elaborated – the perspective of an adopted child, of adoptive persons, the professional worker/social workers working in the field of adoption, the representative of the Family Affairs Directorate of the Ministry of Labour, Family, Social Affairs and Equal Opportunities in Slovenia, and the perspective of the environment. Those who are involved in the adoption are crucial for the adoption process and, consequently, for the child's identity. The thesis also includes the role of family and relationships, the period before the adoption, and finally the meaning of the ancestry and the importance of an honest discussion about the adoption among all parties. In the thesis, the impact of the culture, environment and social workers on the identity is also discussed. The thesis deals also with the problems of adopted adolescents. In the conclusion, the necessary modifications which would also indirectly influence the identity of an adopted child are stated.

Key words: adoptions, family, relationships, social work.

Uršula Bizant has Bachelor's degree in social work. In 2013, she participated in the international project "Improving foster care in the Republic of Croatia". Currently, she participates in a project at Youth Information Centre and the Deteljica association. Her fields of research include adoption, foster care and institutional care. Contact: ursula.bizant@gmail.com.

Uvod

Identiteta je sestavni del vsakega človeka, oblikuje pa se vse življenje. Zaradi nje poznamo sebe in druge, zaradi zavedanja samega sebe pa lahko sami sebe umestimo v družbo. Oblikuje se v odnosu z drugimi in je ne moremo iskati le znotraj sebe. Temu se ne moremo izogniti. Pomembno je, da se zavedamo samega sebe, saj le tako vemo, s čim stopamo v odnose, ki so bistvo življenja. Na oblikovanje naše identitete vpliva veliko dejavnikov, lahko bi rekli vse, kar je v nas, in vse, kar nas obdaja.

Posvojitve prinaša posebne odnose, ki vplivajo na identiteto. Je ukrep države, odgovornost države. Je posebna situacija, ki je posledica različnih okoliščin. Vsaka zase je enkratna. Vsakdo potrebuje družino, v kateri lahko odkriva samega sebe in v kateri ima varno mesto za doživljanje svoje resničnosti. Posvojeni otroci pa so svojo prvo družino izgubili in marsikdo pravi, da posvojenemu otroku nikoli ni lahko. Ta specifična posvojitve določa tako državi

kot tudi strokovni javnosti veliko odgovornost. Vendar je v naši moči, da otroku damo to, kar je izgubil. Torej prostor, kjer se bo počutil varnega in ljubljenega, kjer bo uresničil svojo enkratnost in od koder bo lahko odgovorno zakorakal v življenje.

Posvojitev je zato naloga, ki zahteva veliko odgovornosti in razumevanja otrokovih potreb in njegovega notranjega sveta. Pomembno je, da otroka v procesu posvojitve postavimo v ospredje in mu zagotovimo bivanjsko varnost. Pri oddaji otroka v posvojitev je torej treba upoštevati korist, potrebe in perspektivo otroka. Pomembno pa je tudi to, da je otrok, ki je bil posvojen, dobil novo družino, hkrati pa je ta otrok eno družino tudi izgubil (Lifton 2007: 418). Odrasli pogosto tega ne zaznajo, zato otrok doživlja občutke osamljenosti kljub obkroženosti z ljudmi, ki ga imajo radi.

Rebula (1998: 16) meni, da je otrok kot dojenček skrajno šibek, zato je takrat njegov temeljni pogoj za obstoj ohranjanje varnostne vezi s starši. Občutek, da je na varnem, želi otrok ohraniti na vse načine. Starši, ki otroka odklanjajo ali so do njega nasilni in kruti, so zanj nevzdržni in ga zato korenito spremenijo. To notranje razdejanje, ki se zgodi v otroštvu, je zelo težko popraviti.

Vsak otrok, ki je bil posvojen, je bil staršem poslan, zaupan z vsem, kar nosi v sebi, s prav tisto bolečino, ki je skrita v njem, in upa, da bo ob teh starših izgovorjena, sočutno sprejeta, razumljena in razrešena. (Kompan Erzar *et al.* 2011: 109.)

Metodologija

Pomembno področje pri samih posvojitvah so tudi dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje identitete otroka. V raziskavi sem se želela osredotočiti na izkušnjo otrok in na vprašanje, kaj vse z njihovega vidika vpliva na razvoj identitete. Vendar sem po branju literature ugotovila, da je problem večplasten, zato sem se odločila za drugačen način in sem v raziskavo vključila poglede iz več perspektiv. Cilj raziskave je bil ugotoviti, kateri dejavniki vplivajo na otrokovo identiteto in kako. Raziskava je poizvedovalna in izkustvena. Merski instrument, uporabljen v raziskavi, je bil vnaprej pripravljen, delno strukturiran vprašalnik, vzorec pa izbran iz določene strokovne skupine in iz izbrane skupine staršev in posvojenih posameznikov. Temeljno raziskovalno vprašanje je bilo: kateri dejavniki vplivajo na identiteto posvojenega otroka in kako?

V raziskavo je bilo vključenih:

- Šest posvojenih oseb v starosti od 19 do 38 let, od tega trije moški in tri ženske. Intervjuji so obsegali vprašanja: kako življenje pred posvojitvijo vpliva na njihovo identiteto? Kakšne so bile okoliščine posvojitve? Zakaj želja po stikih z biološkimi starši in kakšen je njihov odnos do njih? Kako posvojene osebe v različnih obdobjih oblikujejo in iščejo identiteto ter s kakšnimi specifikami se srečujejo? Kako se osebe počutijo v svoji družini in kako družina vpliva na njihovo identiteto? Kakšne izkušnje imajo z okolico?
- Osem strokovnih delavk s področja posvojitve (6 socialnih delavk in 2 psihologinji) iz centrov za socialno delo Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana-Center, Škofja Loka in Domžale, iz društva Deteljica ter z Dunaja (socialna delavka, ki dela na področju priprav na posvojitev pri organizaciji Eltern für Kinder, in ena že upokojena psihologinja, ustanoviteljica danes krovne organizacije na Dunaju za področje posvojitve). Strokovnjakinje imajo od enega leta in pol do 27 let delovnih izkušenj. Intervjuji so vključevali vprašanja: kakšne so izkušnje strokovnjakov na področju posvojitve v Sloveniji in na Dunaju? Kakšna je vloga strokovnih služb v procesu posvojitve? Kako strokovne službe v procesu posvojitve omogočajo pomoč in podporo osebam, ki želijo posvojiti, in kako strokovne službe zagotavljajo pomoč otroku, če ta želi poiskati svoje korenine? Kakšne so izkušnje strokovnih služb s težavami pri iskanju identitete otroka, ki je bil posvojen?
- Sedem posvojiteljskih oseb. Bile so stare od 34 do 54 let. Od tega dva zakonska para, prvi par z izkušnjo ene notranje posvojitve in drugi par z izkušnjo treh mednarodnih posvojitve. Druge tri osebe so bile ženske. Prva z izkušnjo dveh notranjih posvojitve in drugi dve vsaka z izkušnjo ene notranje posvojitve. Intervjuji so vključevali vprašanja: zakaj se osebe odločijo

za posvojitev? Kako priprave na posvojitev vplivajo na oblikovanje identitete posvojenega otroka? S kakšnimi težavami so se srečevali oziroma se srečujejo starši v družini med odraščanjem otrok? Kako se starši pri mednarodnih posvojitvah srečujejo s kulturnimi razlikami?

- Deset ljudi v starosti od 12 do 89 let iz okolice posvojenih oseb. Poglavitno vprašanje, ki me je vodilo pri tej ciljni skupini, je bilo: kako posvojitev sprejema okolica?
- Ves postopek posvojitve je v pristojnosti Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, zato sem se obrnila tudi na namestnico sekretarke Direktorata za družino in upoštevala tudi vidik države. Namestnica ima 16 let delovnih izkušenj na Direktoratu za družino in intervju je obsegal predvsem vprašnji: kakšen je vidik države pri postopku posvojitve in kakšne spremembe se načrtujejo na državni ravni?

Intervjuji so potekali od 2. 4. 2012 do 24. 7. 2013. Z dovoljenjem intervjuvancev so bili snemani z diktafonom. Na intervjuju na Direktoratu za družino diktafon ni bil dovoljen, zato sem si pomagala z zapiski. Vse intervjuje, razen enega, sem izvedla osebno. Z osebo, ki je bila posvojena, se nama ni uspelo uskladiti zaradi potovanja v tujino, zato sva intervju opravili prek elektronske pošte s pomočjo vprašalnika. Podatke sem analizirala po metodi kvalitativne analize podatkov. Opravljene pogovore sem na podlagi zvočnih posnetkov zapisala na računalnik. Dobesedne pripovedi intervjuvancev (transkripti so shranjeni v osebнем arhivu avtorice) sem potem uredila. V zapisanih pogovorih sem, glede na predmet raziskave, podčrtala relevantne izjave in jih v naslednjem koraku izpisala v tabelo.

Ker sem v raziskavo vključila pet skupin – strokovnjake, posvojitelje, posvojene osebe, okolje in državo – sem vsaki skupini pripisala črko: A (strokovnjaki), B (osebe, ki so posvojile), C (posvojene osebe), Č (okolica) in D (država). Potem sem znotraj skupin vsaki posamezni osebi določila črko, npr. A.1 (strokovnjak 1), A.2 (strokovnjak 2) ... B.1 (oseba, ki je posvojila 1) itn., potem pa sem pri vsaki osebi določila še številko izjave, torej A.1.1 (prva izjava strokovnjaka 1), A.1.2 (druga izjava strokovnjaka 1), A.2.1 (prva izjava strokovnjaka 2) ... B.1.1 (prva izjava osebe, ki je posvojila, 1) itn. V naslednjem koraku sem izpisanim relevantnim izjavam posameznih oseb v preglednici pripisala ustrezne pojme in kategorije. Potem sem podatke organizirala in sorodne pojme zapisala pod ustrezne kategorije.

V naslednjem koraku sem definirala pojme. Kategorije sem definirala tako, da sem izrazila bistvo vsake kategorije in skušala podati realno definicijo. Po tem koraku sem oblikovala poskusno teorijo in jo razdelila na 17 glavnih kategorij.

Vpliv biološke mame na identiteto posvojenega otroka

Oblikovanje identitete je proces družbene samoumestitve posameznika, kar pa ni enostavno. Subjektivno dojetje sebe in občutenje sebe se namreč nikoli povsem ne ujema s podobo, ki si jo posameznik ustvari o sebi na podlagi stališč in pričakovanih drugih ljudi in institucij. Jaz je vselej zaznamovan z drugimi. (Donko 1984: 23.)

Pri posvojitvah na otrokovo identiteto poleg vsega, kar je v posvojenem otroku, vplivajo tudi vsi pomembni »drugi«, ki so udeleženi pri samem postopku. To je država s svojimi zakoni in sistemom, strokovnjaki, ki se ukvarjajo s področjem posvojitve, okolica, ki s svojimi vplivi in odzivi vpliva na otroka, osebe, ki so otroka posvojile, biološka oče in mati. V raziskavo sem vključila vse vidike, razen roditeljice, saj nisem dobila pozitivnega odgovora na prošnjo za intervju.

Roditeljice uporabljajo mehanizem potlačevanja kot obrambo, vendar izkušnje strokovnjakov kažejo, da roditeljici ni vseeno za otroka, čeprav lahko v družbi še vedno velikokrat slišimo očitke na njen račun. Ob pregledu izkušenj posvojenih otrok z roditeljicami sem ugotovila, da so izkušnje različne. Dve posvojeni osebi imata z roditeljico pozitivne izkušnje, obema veliko pomeni, da si jih je roditeljica želela, in razumeta, da jih ni mogla obdržati, obe imata tudi stike z njo in to pozitivno vpliva na njuno identiteto. Ena izmed njiju tudi pripoveduje, da se roditeljica počuti krivo, ker jo je oddala v posvojitev.

Vsi pa z roditeljico nimajo pozitivnih izkušenj, saj včasih srečanja sploh ni, ker tega roditeljica ne želi. To v otroku pušča rane in razočaranje. Pojavlja pa se tudi strah pri starših pred tem, da bi roditeljica želela preveč stikov. Vendar obstajajo raziskave (Bevc 1999: 72), ki so ob preučevanju odprtih posvojitvev razblinile pričakovanja strokovnjakov, da bodo biološke matere zelo vsiljivo posegale v življenje otroka in posvojiteljev. Biološke matere so namreč povedale, da tega ne želijo. Posvojitelji so celo menili, da imajo otroci premalo stikov z njo. Bojazen, da bi bili otroci zmedeni glede tega, kdo so njihovi starši, je bila prav tako neutemeljena. Kadar so otroci omenjali mater, so vedno mislili na mater, ki jih je posvojila.

Vpliv dogodkov pred posvojitvijo na identiteto posvojenega otroka

Na identiteto posvojenega otroka vplivajo tudi dogodki pred posvojitvijo. Po mnenju in izkušnjah številnih strokovnjakov so otroci doživeli travmatične izkušnje pred posvojitvijo, to pa vpliva na otrokovo nadaljnje življenje. Travmatične izkušnje, ki so jih imeli otroci v moji raziskavi, so povezane z domovi za otroke, čustvenim zanemarjanjem v družini in primarno rano zaradi zapuščeniosti. Rotschild (2000) meni, da je posledica otrokove dolgotrajne izpostavljenosti stresu čezmerno izločanje stresnega hormona kortizola – ta je v velikih količinah zelo nevaren, saj povzroča celično smrt. Dojenčki in majhni otroci imajo nežne možgane in če se navadijo na tako količino kortizola, to okrne njihov razvoj, oteži razvoj spoznavnih sposobnosti, sposobnost za obvladovanje čustev in vedenja med odraščanjem (Siegel 1999, Schore 2003).

Pripovedovanja staršev so pokazala tudi, da so posledice prikrivane nosečnosti vidne tudi v otrokovem odraščanju, predvsem v zaprtosti do drugih. Posledice so tudi pri otrocih, ki v najzgodnejših letih življenja niso imeli zadovoljenih osnovnih potreb, kot je potreba po telesnem stiku. Eden izmed intervjuvanih staršev je povedal, da je bil njihov otrok prvega pol leta brez telesnega stika, zato tudi pozneje ni nikoli imel potrebe po njem. Izkušnje tudi kažejo, da so posledice zanemarjanja otroka na začetku, ob posvojitvi, zelo izražene, otroci ne jokajo, samo sedijo in gledajo v prazno, posledice so vidne še celo v najstniških letih, ko je način odzivanja na situacije podoben umiku. Posledice alkoholizma med nosečnostjo se poznajo v zbranosti, motoriki, razvoju in močnih čustvenih izbruhih. Zato je poznavanje preteklosti pomembno, saj »ne moreš vzeti radirko in zbrisati preteklosti« (osebni pogovor 2013). Južnič (1993: 14) poudarja, da je zmedena identiteta lahko posledica zelo različnih travmatičnih dogodkov, dogajanj ali izjemnih razmerij in okoliščin, v katerih se znajde posameznik. Kot se je pokazalo v tej raziskavi, je za otrokovo identiteto pomembno sprejetje posvojitve in pomiritev z njo.

Pomen priprav na posvojitve na identiteto posvojenega otroka

V Sloveniji je čas pred posvojitvijo za osebe, ki želijo posvojiti znotraj države, lahko zelo dolg, saj je oseb, ki želijo posvojiti, veliko, otrok pa zelo malo. Nasprotno so na Dunaju razvili t. i. sistem bazena, v katerega so vključeni pari, ki želijo posvojiti. Imajo enoten sistem za celotno mesto, vendar ne gledajo na datum prijave kandidata, ki bi želel posvojiti. To le še bolj postavi v ospredje korist otroka. Tudi priprave na posvojitve se na Dunaju razlikujejo od priprav v Sloveniji. V Avstriji se vse osebe, ki želijo posvojiti, kljub temu da priprav ne določa zakon, udeležijo priprav, saj potrebujejo potrdilo o udeležbi na pripravah, ki ga potem predložijo k dokumentaciji. Socialna delavka pripoveduje, da pride veliko ljudi z odporom do priprav, po končanih pripravah pa je v njih moč zaznati veselje. Tako gredo na Dunaju vse osebe, ki želijo posvojiti, v posvojitve pripravljene, s tem pa omogočijo otroku boljši razvoj identitete kot v Sloveniji.

Razlog za priprave je tudi v tem, da so otroci ranjeni, starši pa velikokrat čustveno in intelektualno nepripravljeni. Velikokrat namreč fantazirajo, da so rešitelji teh otrok, še hujša situacija pa nastane takrat, ko otrok začne kazati odklonilen odnos do njih, saj je pri posvojenih otrocih pogosto opaziti, da ponovijo zgodovino zlorabe in ne-varne navezanosti tudi,

ko so že starejši. Tako namreč nezavedno poskušajo prebuditi zavrženost, da bi se jim s tem potrdilo temeljno prepričanje o lastni ničvrednosti. (Levy, Orlans 2003.)

Tudi s tega vidika so priprave nujne in potrebne, starši pa na podlagi svojih izkušenj povedo, da priprave lahko pomenijo razbremenitev, uničenje iluzij in zavedanje realnosti. Priprave na posvojitve pomagajo osebam, ki želijo posvojiti, da se resnično pripravijo na to poslanstvo, kljub temu pa marsikje v Sloveniji ni dodatnih priprav. Večina centrov za socialno delo upošteva nujne postopke, kot so individualno svetovanje, zbiranje potrebne dokumentacije, obisk na domu, socialno poročilo, a to po izkušnjah nekaterih strokovnjakov in staršev ne zadostuje, saj pravijo, da zgolj zaradi nujnih postopkov lahko sam pred sabo in strokovnjaki še vedno uspešno skriješ svojo stisko zaradi neplodnosti. V Sloveniji imajo osebe, ki so se udeleževale ali se še vedno udeležujejo priprav na posvojitve v društvu Deteljica, pozitivne izkušnje. V skupini imajo na voljo strokovno pomoč, osebe pa si tudi medsebojno pomagajo, berejo in pišejo utrinke. To jim omogoča osebno rast in poglobitev vase, družijo se ob pohodih in srečanjih ter se po zaslugi tega razbremenijo in spoprimejo s svojo neplodnostjo. V skupini so ljudje, ki so že premagali podobne probleme ali pa se še ukvarjajo z njimi, v skupini je mogoče dobiti sogovornike, to pa omogoča razbremenitev in daje moč za pogovor o svojih stiskah.

Vpliv okoliščin posvojitve na identiteto posvojenega otroka

Okoliščine posvojitve so pomembne za otrokovo identiteto. Eden izmed dejavnikov, ki pri okoliščinah posvojitve vpliva na oblikovanje identitete otroka, je njegova starost ob posvojitvi.

Starost otroka pri posvojitvi je močno povezana s tveganjem, da je otrok doživel travmo. Starejši kot je otrok pri posvojitvi, večja je verjetnost, da je doživel travmo, in mlajši kot je otrok, manj je verjetnosti, da je doživel travmo. (Zaviršek 2012: 162.)

Otrokova prva leta življenja pomembno vplivajo na nadaljnji razvoj, zato ni vseeno, kdaj je otrok posvojen. Vedno več otrok je posvojenih iz domov za otroke (institucij), kjer nimajo možnosti razviti varne navezanosti, ker ob sebi nimajo oseb, s katerimi bi jo lahko razvili. Ena izmed strokovnjakinj v moji raziskavi meni, da varno navezanost lahko razvijejo pozneje, vendar je to še vedno odvisno od starosti, ob kateri je bil otrok posvojen. Howes (1999) meni, da se navezanost vzpostavi na enak način, kot bi se z biološko materjo, če so bili dojenčki posvojeni pred ali med obdobjem, ki je optimalno za razvoj navezanosti, to je pri starosti od 0 do 6 mesecev. Pri starosti od 6 do 8 mesecev pa se je pokazalo, da imajo otroci že težave pri vzpostavljanju pozitivnega in zaupnega odnosa s starši, ki so jih posvojili (Yarrow *et al.* 1973). V prvih mesecih otrokovega življenja je torej pomembno, da je interakcij dovolj in da so zadovoljujoče. Varna navezanost je pomembna tudi za nadaljnje življenje, ker, kot trdita Levy in Orlans (2003):

[...] neposredno vpliva na možgane, saj medsebojni odnosi vzpostavljajo nevrnske povezave, spodbujajo spoznavni, čustveni in socialni razvoj, razvijajo pa se tudi intima, vzajemnost in osnovno zaupanje, ki je podlaga za odnose tudi pozneje v življenju.

Odgovornost strokovnjakov, ki vodijo postopke posvojitve, je, da otroka namestijo v družino glede na njegove potrebe. Odzivi otrok ob prihodu domov, v družino, ki ga je posvojila, so različni, odvisni tudi od značaja in izkušnje otroka pred posvojitvijo. Dobro je, da si okoliščine posvojitve zapišemo, naredimo skrinjico prvih vtisov, poskušamo posneti čim več fotografij in zbrati čim več informacij o biološki družini, da se otroku, ko začne spraševati, lahko ponudi čim več. Takrat so vsi vtisi in informacije zelo dobrodošli in tudi potrebni za oblikovanje otrokove identitete in pomagajo odgovoriti na vprašanja, od kod prihajam in kako je bilo na dan posvojitve. Obujanje spominov, kot piše Bevc (2002: 44–45),

[...] je prijetno in nujno početje v razvoju otroka, pomembno za razvoj osnovnega človekovega vprašanja, kdo sem, kam spadam, kdo so moji starši, stari starši, sorodniki itd. To otroci radi počno ob fotografijah, video posnetkih, ob poslušanju staršev, starih staršev idr. Radi

slišijo o tistem življenju staršev, ki so ga živeli, predno se je on rodil oziroma prišel v njuno skupnost. Tudi posvojeni otroci imajo enake potrebe kot rodni. Zato jim je potrebno v krogu posvojiteljske in rejniške družine omogočiti to izkušnjo, omogočiti informacije o njegovem celotnem življenju in o življenju posvojiteljev, po možnosti brez cenzure.

Biološke korenine in identiteta posvojenega otroka

Posvojeni otroci se pri iskanju svoje identitete sprašujejo, od kod so, kje je in kakšna je biološka mama, ali so ji podobni oziroma komu so podobni, kdo je oče, ali imajo kakšnega brata, sestro ipd. Na ta vprašanja včasih odgovora ni lahko najti. Odgovori namreč niso samoumevni, zato ga kdaj ne najdejo ali pa najdejo le delček, včasih pa tudi celoto. V vsakem primeru so ta vprašanja del njih, del njihove identitete, od odgovorov pa je tudi odvisno, kako se bodo oblikovali. Pri intervjuvanju posvojenih oseb je bilo pri vseh opazno zanimanje za ta vprašanja.

Posvojeni otroci naletijo pri zdravniku na vprašanje glede družinskih bolezni, a nanj ne znajo odgovoriti. Tako lahko na zdravstvenem področju zazeva praznina. Praznina pa je tudi v albumu, ki se navadno začne s slikami iz časa, ko smo bili še dojenčki. Vprašanje, zakaj me je mama dala v posvojitev, je zelo pomembno, odgovor nanj pa še bolj. Vendar se vsi ne odločijo za iskanje svojih bioloških korenin. Po mnenju nekaterih strokovnjakov, ki delajo na področju posvojitve, otroci ne iščejo svojih bioloških korenin zaradi štirih razlogov: (a) ker v družini velja neizrečena prepoved iskanja, (b) zaradi strahu otrok pred iskanjem in zavrnitvijo biološke mame, (c) ker otroci ne želijo prizadeti svojih (socialnih) staršev in (č) zaradi občutkov krivde. Občutki krivde jih prevevajo, ker se sprašujejo: kaj sem naredil narobe, da so me oddali v posvojitev, kaj na meni ni prav, ipd. Vendar, kot trdi Wiemann (2003: 106), jim starši, ki so jih posvojili, lahko pomagajo pri spoprijemanju s temi vprašanji in pri pomiritvi z odgovori.

Izkušnje strokovnjakov kažejo na to, da so stiki z biološko družino pomembni, ker otrok za svoj razvoj potrebuje odgovore o svoji zgodovini. Ko namreč išče svojo zgodovino, išče sebe, vendar je pomembno, kot pravi ena izmed oseb z izkušnjo posvojitve, da se stike poišče, če je le možno, ko otrok to želi, in ne prej. Ob tem iskanju se pojavlja tudi strah oseb, ki so otroka posvojile, pred srečanjem otroka z biološko mamo. Zlasti med željo po srečanju z roditeljico in strahom mame otrok čuti, da je vmes. Tako se ne morejo pojaviti jasna identiteta, notranja mirnost in sprejemanje samega sebe. Starše je strah, da bi otrok želel ostati z biološko mamo. Strokovnjaki na področju posvojitve pa trdijo, da si posvojeni otrok velikokrat ustvari fantazijsko družino, poznejše srečanje pa lahko povzroči hudo travmo, saj je lahko zavrnjen. Včasih se otroci zelo trudijo za stik, vendar lahko naletijo na zavrnitev in s tem se je treba sprijazniti, saj se v nasprotnem primeru lahko pojavijo celo zdravstvene težave. Tisti pa, ki iščejo in se srečajo z biološko mamo, pravijo, da se mozaik potem sestavi in doživijo pomiritev.

Pomen odkritega pogovora o posvojitvi

Pri vsakem odraščanju, v vseh odnosih sta poznavanje resnice o našem preteklem in resnice o našem zdajšnjem življenju ter odkrit pogovor ključna za oblikovanje naše identitete. Če prevladujeta prikrivanje in strah, se bomo drugače razvijali, kot če sta v našem življenju pomembni resnica in odkritost. Lutter (1997: 33–41) piše, da »iskanje identitete poteka vse življenje in zato pomanjkljive informacije ustvarjajo oviro za osebno prihodnost.« Strokovne delavke na področju posvojitve pravijo, da je otrokova pravica, da pozna resnico o posvojitvi. Hkrati pa je pomembno tudi, kako je ta predstavljena. Starši povedo otrokom za posvojitev navadno že v otroštvu. V tej raziskavi pa je ena izmed oseb, ki so bile posvojene, izvedela za posvojitev šele pri 16-ih letih. To so prav po mnenju te iste osebe popolnoma neprimerna leta.

Kot meni Rapoša Tajnšek (*et al.* 1998: 19), se lahko prikrivanje resnice o posvojitvi kaže kot izgubljeno zaupanje do staršev, vpliva pa tudi na negotovost in zmedo pri iskanju lastne identitete. Nadaljuje, da lahko novica o posvojitvi pri starejšem otroku, najstniku ali odrasli osebi povzroči šok, agresijo, depresijo in tudi oddaljitev od staršev, ki so ga posvojili.

Strokovnjaki v moji raziskavi še dodajajo, da lahko otrok ob prikrivanju dejstev, povezanih s posvojitvijo, razvije slabo samopodobo, saj ima zaradi skrivnosti občutek, da je nekaj slabega, to pa seveda ne vpliva dobro na njegovo identiteto. Odziv otrok, ki za posvojitev izvejo šele v najstniških letih, se velikokrat kaže kot jeza na roditeljico. Prva vprašanja o posvojitvi, ki jih začnejo postavljati otroci, pa so povezana z dojenjem in porodnišnico, zato je pomembno, da že pri teh preprostih vprašanjih povemo resnico.

Obdobje mladostništva in identiteta posvojenega otroka

Najpomembnejše obdobje pri oblikovanju identitete je mladostništvo. Takrat mladostnik postane opazovalec svojih telesnih in psiholoških sprememb. Potreben je čas, da vsa nova spoznanja združi z zgodnjimi identifikacijami in potem vse skupaj integrira v identiteto jaza (Umek, Zupančič 2009: 574). Posvojeni otroci imajo primarno rano zaradi zapuščenosti, ki jo socialni starši težko nadomestijo, lahko pa otroku pomagajo, da to sprejmejo kot del svojega življenja. Puberteta je pri posvojenih otrocih specifična prav zaradi te rane. Odraščanje otrok, ki so bili posvojeni iz institucije, je povezano z odnosi, ki jih je imel v njej. Tam ni bilo simbioze in ključne osebe za razvoj varne navezanosti, otrok pa lahko svoje starše doživlja kot prehodne, nadomestljive objekte. Otroci okoli sebe potrebujejo jasne in fiksne osebe, velikokrat želijo imeti vse pod nadzorom.

Ainsworth *et al.* (1978) razlikujejo štiri vrste navezanosti: varno, izogibajočo se, ambivalentno in dezorganizirano. Menim, da bi navezanost nekaterih otrok, ki so bili posvojeni in so sodelovali v moji raziskavi, lahko uvrstili v ambivalentno, saj se ambivalentno navezani otroci bojijo nove zavrnitve, zelo so zahtevni, oklepajo se staršev in se bojijo ločitve od njih. Z raziskavo sem poskušala ugotoviti tudi, ali lahko otroci, ki so posvojeni iz institucije, razvijejo varno navezanost, saj so mnenja strokovnjakinj glede tega različna. Nekateri menijo, da se pojavi motnja navezanosti pozneje v življenju, saj ne more biti dobre navezanosti, če ni dobre simbioze. Tudi Zaviršek (2012: 168–172) meni, da imajo otroci, ki so bili posvojeni iz institucije, težave pri razvijanju varne navezanosti, saj jim osebje ne more zadovoljiti telesnih potreb ter potreb po ugodju in varnosti.

Po mnenju nekaterih strokovnjakov s področja posvojitve pa ima veliko vlogo pri razvijanju varne navezanosti starost, pri kateri je bil otrok posvojen. Travme, ki so jih otroci doživeli pred posvojitvijo, prav tako vplivajo na težave pri navezanosti, vedenjske težave in učne težave, ki so posledica življenja v instituciji. Med odraščanjem se posvojeni otroci lahko spoprijemajo z občutkom drugačnosti, s čezmerno telesno težo, težavami s samozavestjo. To je lahko tudi posledica zapuščenosti v najzgodnejšem obdobju otrokovega življenja. Doživljajo tudi čustveno praznino in imajo slabo samopodobo. Ena izmed oseb, ki so bile posvojene in je zdaj že v odrasli dobi, je ta hip v depresiji. Pojavljajo se tudi zdravstvene težave – po mnenju ene izmed mater posledica vse bolečine, povezane z iskanjem bioloških korenin. Na podlagi raziskave, ki sem jo naredila, bi identiteto posvojenih oseb lahko uvrstili v: (a) »identiteto, o kateri se ne sprašuje«, saj se nekateri izmed intervjuvancev niso spraševali o posvojitvi niti si niso želeli stika z biološkimi starši, (b) nestabilno identiteto, ker so nekateri izmed intervjuvancev čutili, da je posvojitev zanje pomembna, doživljali so tudi jezo in zamero do bioloških staršev, želeli so si stika z biološko mamo in očetom, vendar so bili s temi kontakti nezadovoljni in razočarani, in (c) integrirano identiteto, ker so kot mladostniki veliko premišljevali o posvojitvi in se z njo ukvarjali, srečali so se z biološko materjo, ob tem pa se zdaj počutijo mirne in o posvojitvi lahko govorijo pozitivno.

Vpliv družinskih odnosov na identiteto posvojenega otroka

Otroci imajo lahko posledice posvojitve vse življenje. Vendar je pomembno, kako otrok svojo posvojitev sprejme, saj lahko v primeru, da tega dejstva ne sprejme, trpi vse življenje. Kako se

otrok oziroma odraščajoči človek spoprijema s težavami v življenju, pa je odvisno od vsakega posameznika, saj smo si vsi različni in poznavanje načina, na katerega se spopadamo s svojo resničnostjo, je zelo pomembno. Najučinkovitejši dejavnik odpornosti, ki ga opisuje Cyrulnik (2012: 76) in se tudi redno pojavlja v dolgotrajnih raziskavah, je tkanje stabilne čustvene vezi, kakovostne zveze, ker vpliva samozavest. Zato so pri oblikovanju identitete odločilni odnosi, predvsem v družini, saj je po besedah Minuchina (1974: 47) človekovo doživljanje identitete sestavljeno iz dveh tesno povezanih prvin: pripadati in biti ločen. »Laboratorij, v katerem se to zgodi, je družina, matrica identitete« (*ibid.*). Družina je potrebna vsakomur, saj vpliva na razvoj in oblikovanje identitete.

Kot zapiše Perko (2008: 20) se v družini oblikuje osebnost otrok, tam potekata socializacija in individualizacija. Zgodnje interakcije so namreč temelj otrokovega razvoja in njegovih poznejših odnosov z drugimi. Posvojiteljska družina se razlikuje od biološke. Posvojitev ni pravljična in izkušnja posvojitve se precej razlikuje od izkušnje biološkega starševstva. Pomembno je, da ima otrok v družini, ki ga je posvojila, varen in stabilen dom, da je komunikacija odkrita, saj lahko sicer otrok dvomi o odgovorih. Nekateri se v družini počutijo sprejete, drugi pa nerazumljene in vsaj nekoliko drugačne. Ena izmed posvojenih oseb pravi, da je na njeno identiteto najbolj vplivala vzgoja v družini.

Posvojitev pa lahko poteka v več različnih vrstah družine. V enostarševski družini je pomembno, kot poudarjajo strokovnjaki, dobro razvita socialna mreža. Otroci v enostarševskih družinah odraščajo velikokrat samo z materjo in izkušnje kažejo, da pogrešajo figuro očeta in jo iščejo v okolici. S posvojitvijo v istospolne družine pa imajo strokovnjaki na področju posvojitve zelo malo izkušenj. Pomembno je, da je družina, ki otroka posvoji, dobro pripravljena: čustveno, vedenjsko, učno in duhovno. Vendar pa to ni lahko. Kot pravi Zaviršek (2012: 181), je biti starš posvojenemu otroku težko, saj lahko to prinaša razočaranje, ker se otrok ne odziva na ljubeče okolje, starši se počutijo nekompetentne, ne razumejo otrokovih provokacij in se ne znajdejo. Ena izmed mater je pri sebi opazila, da je morala biti na začetku zavestno mama, a tega jo je bilo sram.

Starši od posvojenih otrok slišijo tudi napade kot: zakaj sta vzela prav mene, bi pa drugega. Na to provokacijo ni lahkega odgovora, saj je velikokrat odgovor v neplodnosti staršev, ki ju je privedla do odločitve za posvojitev. Pomembno je, da resnico o razlogih za posvojitev starši povedo, čeprav je za otroka hud udarec, saj se lahko tako počuti, da je bil za družino »druga izbira«.

Lahko pa nastane težava, če starši skrivajo razloge za posvojitev in jih tudi sami sebi ne priznajo. To se lahko potem pokaže v pretiranem zaščitništvu do otrok, strahu, da jih bo otrok zapustil, to pa ima lahko, kot pravi Swientek (1999: 55), hude posledice za poznejše odnose, saj otroci razvijejo večer občutek hvaležnosti do staršev, ki so jih posvojili, to pa ovira svoboden razvoj.

Pomemben dejavnik, ki v družini vpliva na identiteto otroka, je tudi odnos med partnerjema. Od njunega odnosa je odvisno, kako se bo otrok v družini počutil. Vsi intervjuvani pari so šli v postopek posvojitve, ker svojih otrok niso mogli imeti. Po več letih brez otrok so se navadili biti sami, zato je otrok v njunem domu najprej tujec. V tem času, ko sta partnerja sama in brez otrok, je zaslediti močno željo po otroku, a ta lahko slabo vpliva na partnerski odnos, saj sta partnerja osredotočena le na otroka. Trudita se za zanositev in upata; eden izmed intervjuvanih parov je imel tudi več umetnih oploditev, a so povzročile zdravstvene in psihične težave. Neplodnost prinaša veliko stresa, pri parih se izmenjujeta upanje na zanositev in razočaranje, ker je ni in ni. Če se partnerja počutita manjvredna, ker ne moreta imeti otrok, to povzroči skrivnosti in sram v odnosu do otroka. Zato je pomembno, da se še pred posvojitvijo par ukvarja z odnosom in resnično sprejme svojo neplodnost, saj je edino to pogoj za sprejetje otroka.

Vpliv okolja na identiteto posvojenega otroka

Le človek ima sposobnost, da si z refleksijami ustvari podobo samega sebe. To sposobnost si pridobi v socialnem kontekstu in je močno odvisna od osebnega okolja. Identiteta se ustvarja kot s pomočjo ogledala. Človek se vidi z očmi drugih in tako, kot ga vidijo drugi, si

bo ustvaril podobo samega sebe. Tuja podoba odloča o lastni podobi. Popolnoma izključeno je, da bi se človek lahko videl drugače, kot ga zaznava njegovo okolje. (Swinetek 1997: 50.)

Pomemben dejavnik, ki vpliva na človekovo identiteto, je tudi okolica – kako se človek, ki je bil posvojen, v njej počuti in kako ga sprejema. Posvojene osebe imajo tako pozitivne kot tudi negativne izkušnje z odzivi okolja. Vprašanja, ki jih dobijo, se nanašajo na teme podobnosti, ali kot nam kaže vprašanje iz manjše vasi na Koroškem: »Kakšen pa je sedaj ta otrok, ker je posvojen?« Ljudje v okolici, zajeti v raziskavo, so bili ob novici o posvojitvi presenečeni, par, ki je posvojil, se jim je zdel pogumen, nekateri so svetovali premislek, okolica pa je posvojitev sprejemala tudi kot rešiteljstvo. O tem, kako se otroci, ki so bili posvojeni, počutijo v okolici, ljudje v okolici pravijo, da dobro, da niso izločeni in da se okolica ob to ne obregne, saj je v njej večja ozaveščenost glede posvojitve, kot je bila v preteklosti. Pri starših, ki so posvojili, se lahko pojavi strah pred okolico: »Si v kakšni družbi sploh nisem upala nič, ker sem se bala, da bo kdo rekel, lejo, nima je rada, ker ni njena« (osebni pogovor 2013). Ob neplodnosti lahko okolica parom pomaga z najrazličnejšimi predlogi, a to je lahko neprijetno, če je par poskusil že (skoraj) vse, a brez uspeha. Posvojenih oseb ne moti, če kdo vpraša o posvojitvi, moti pa jih, da jih na podlagi tega potem dojemajo kot drugačne.

Otroci veliko časa preživijo v šoli, zato je pomembno, kako jih v njej sprejemajo vrstniki in učitelji oziroma učiteljice. Na šolskem področju bi bilo treba ponuditi učiteljem in učiteljicam izobraževanje o specifikah posvojitve in o težavah, s katerimi se med odraščanjem srečujejo posvojeni otroci. Odzivi učiteljev in učiteljic ob novici o posvojitvi so žal še vedno velikokrat neprimerni. V učnih načrtih obravnavajo tudi teme, pri katerih bi lahko omenili posvojitve (npr. družinsko drevo). Najslabše izkušnje z odzivi na posvojitev imajo posvojeni otroci prav v šoli, saj jih vrstniki žalijo in se iz njih norčujejo. Na otrokovo identiteto pa v okolici vplivajo tudi interesne dejavnosti, na primer glasba in šport.

Pomen ohranjanja kulture pri mednarodnih posvojitvah za identiteto posvojenega otroka

Otroci, ki so bili posvojeni iz tujine, se poleg posvojitve srečujejo še z novim okoljem. V tem primeru morajo starši odgovoriti na več vprašanj:

(a) kako ohranjati kulturo in ravnati z njo, (b) kakšna je različnost države izvora in (c) kakšne so verske in etnične razlike (Zaviršek *et al.* 2009: 138).

Mednarodne posvojitve prinašajo tudi novo kulturo, ki vpliva na identiteto otroka. Pomembno je, da so starši do nove kulture odprti, da vedo kaj več o državi, iz katere otrok prihaja, vendar pa ni dobro pretiravati s predstavljanjem kulture otroku.

Vzpostavitev kulturne dediščine otroka in pripadnost novi kulturni skupini pomenita razvoj etnične pripadnosti otrok. Pri tem ima pomembno vlogo pozitiven odnos staršev do rodne kulture. (Huh, Reid 2000: 75.)

Obstaja tudi skrb, da se bodo iz otroka zaradi drugačnega videza v šoli norčevali. Kot menijo Grotevant in drugi (2000: 382), v času mladostništva posvojitev postane vidna tudi zaradi rasničnih ali zaznavnih razlik v videzu, pomembno vlogo v razvoju identitete otroka pa ima način, na katerega se družine spoprijemajo s temi razlikami. Z razlikami se je enkrat pač treba spoprijeti. Delovne izkušnje slovenskih strokovnih delavk na področju mednarodnih posvojitve niso obsežne, na Dunaju pa so priprave za mednarodne posvojitve kompleksnejše in trajajo dlje od priprav na notranje. Sam postopek in ureditev papirjev za posvojitve v Rusiji sta zelo zahtevni nalogi, tudi zato, ker so pari v Sloveniji prepuščeni sami sebi in se ne morejo zanesti na pomoč države, vse skupaj pa vzame veliko časa in denarja. Država na to sicer odgovarja, da je osnutek sporazuma z Rusijo že pripravljen.

Strokovno delo na področju posvojitve

Delo strokovnjakov na področju posvojitve je pomembno za razvoj otrokove identitete, saj so odgovorni za namestitev otroka, priprave parov na posvojitve in tudi zagotavljanje pomoči po posvojitvi. Znanje, ki ga pri svojem delu uporabljajo, so: znanje, pridobljeno med študijem, znanje psihologije, pravna in zakonska podlaga, poznavanje socialnega dela, pedagoško znanje ter predvsem izkušnje in medsebojno sodelovanje. Delo na področju posvojitve je dinamično in zanimivo, vendar nikakor preprosto. Ena od strokovnjakinj ga dojema kot bogato in boleče hkrati. Odločitev za namestitev otroka je zahtevna in odgovorna naloga, vendar je brez izjeme treba upoštevati korist otroka.

Grotevant in sodelavci (2000: 385) menijo, da se je treba zavedati, da najstniki različno dojemajo svojo identiteto (kot bolj ali manj pomembno za njihov občutek sebe) in da različne stopnje pomembnosti vplivajo na druge dejavnosti v življenju. Poleg tega je pomembno tudi spremljanje najstnikovega osebnega doživetja stigme, povezane s posvojitvijo, in mladostnikom ponuditi vire pomoči za spoprijemanje s temi občutki – tudi v povezavi z okoljem. Pravijo tudi, da je dobro, da se strokovnjaki zavedajo, da nimajo dostopa do vseh biografskih podatkov in da to poskušajo pojasniti tudi mladostnikom. Pomembno se je izogibati enakemu pristopu za vse posameznike in uporabljati spoštljiv jezik. Ena izmed strokovnjakinj s področja socialnega dela opazuje, da v strokovnem okolju v Sloveniji prevladuje nepoznavanje področja posvojitve.

Delo po končanem postopku posvojitve

Posvojitve ni pravljica, ki bi se srečno končala z oddajo otroka v posvojitve. Pomembno je tudi delo po posvojitvi. Parom je treba pomagati, da bodo vztrajali pri krepitvi odnosa. Pari, ki so na primer posvojili otroka iz Rusije, imajo srečanja dvakrat na leto, takrat si tudi zaupajo izkušnje. Enako je tudi pri starših iz programa Deteljica. V Sloveniji je delo po posvojitvi zakonsko neobvezno, se pa starši obračajo na strokovnjake z vprašanji o otroku. Na Dunaju imajo po posvojitvi mesečna srečanja. Sodelovanje in izobraževanje sta po posvojitvi zelo pomembni, saj gre za specifične situacije, ki jih prinaša odraščanje otrok. Največjo oporo starši z izkušnjo posvojitve in tudi posvojeni otroci lahko najdejo pri starših/otrocih s podobno izkušnjo in pri nekaterih strokovnjakih, ki delujejo na področju posvojitve.

Sklep: potrebne spremembe, ki bi lahko vplivale na identiteto posvojenega otroka

Prva pomembna sprememba, o nujnosti katere se strinjajo tako strokovnjaki kot tudi starši z izkušnjo posvojitve, je potreba po centralizaciji. Kot meni Rapošaj Tajnšek (*et al.* 1999: 125), potrebujemo skupni republiški center, ki bi imel pregled nad vsemi potencialnimi kandidati za posvojitve in vsemi otroki, ki so na voljo za posvojitve. Tako bi bila obravnava vlog kandidatov za posvojitve hitrejša in kakovostnejša, pa tudi otrokom bi tako lahko poiskali najprimernejše starše. Novejša raziskava s področja rejništva (Kobal 2010) je pokazala nujno potrebo po zmanjšanju normativov za socialne delavke in delavce ter tudi po poenotenju dela na centrih za socialno delo. Delo bi bilo tako kakovostnejše, glas otroka pa bolj slišan.

Posvojitve je na centrih za socialno delo obrobno delo, socialne delavke oziroma delavci, ki delajo na tem področju, pa imajo še veliko dela na drugih področjih. To seveda ni dobro, od strokovnjakov pa pogrešamo več odprtosti in pogovora. Menim, da bi bil potreben enoten sistem po celotni Sloveniji, ne v taki ureditvi, kot je zdaj, v čakalni vrsti, ampak predlagam sistem, ki ga uporabljajo na Dunaju. Organizacija Efk je edina organizacija, ki se ukvarja s področjem priprave na posvojitve na Dunaju. Sodelujejo z organizacijo MAG ELF (Magistrat mesta Dunaj, Urad za mlade in družine), ki pa je vladna in pokriva področje mladih in družine. Osebe, ki želijo posvojiti, se tako najprej zglasijo pri MAG ELF, tam pa jim uredijo vse pravne postopke, potem pa se osebe, ki želijo posvojiti, udeležijo priprav pri Efk. Vsebinske priprav pri Efk obse-

ga šest večerov po tri ure predavanj in skupni konec tedna; obravnavajo različne spektre, od osnovnih informacij, psiholoških, medicinskih, pedagoških znanj do razlogov za posvojitve in pričakovanj ob njej. Po pripravah sledi individualni pogovor z dvema strokovnjakoma pri Efk. Napišeta mnenje, na podlagi tega pa se MAG ELF odloči, kam bodo dali otroka. Tako gredo na Dunaju vse osebe, ki želijo posvojiti, v posvojitve pripravljene na nalogo, ki jih čaka, otroku pa omogočajo boljši razvoj identitete kot v Sloveniji.

Predlagam tudi sistem »bazena«, kakršnega uporabljajo na Dunaju namesto čakalne vrste. Vanj so vključeni pari, ki želijo posvojiti. Imajo enoten sistem za celotno mesto, ne gledajo pa na to, kdaj se je kdo prijavil za posvojitve. To še bolj postavi korist otroka pred potrebe oseb, ki želijo posvojiti.

Zakonska neurejenost priprav na posvojitve pa je tudi področje, ki bi ga bilo treba urediti, saj imajo določeni pari priprave zastonj, drugi pa ne. Menim, da bi bile potrebne tudi uzakonjene priprave na posvojitve, in to kakovostne skupinske. Skupina daje možnost tako svetovanja kot tudi zaupanje izkušenj, slišnosti in razumevanja ljudi, ki so imeli ali imajo podobne izkušnje. V moji raziskavi se je tudi pokazalo, da je na področju posvojitve premalo izobraževanj za strokovnjake. Otroci veliko časa preživijo v šoli in do zdaj ni bilo narejenega nič v smeri izobraževanja učiteljev in učiteljic.

Na oblikovanje identitete posvojenega mladostnika bi pomembno vplivala tudi ustanovitev programa za mladostnike, ki so bili posvojeni. V njem bi si osebe lahko zaupale izkušnje, se spodbujale in si stale ob strani pri iskanju bioloških korenin. Predlagam organizirano delo po posvojitvi.

Pomembno je tudi delo z otroki in osebami, ki so posvojile, po posvojitvi. Menim, da bi bilo posvojiteljskim družinam treba zagotoviti več podpore po posvojitvi, in sicer v obliki skupin, druženj, mesečnih srečanj. Potrebne so spremembe tudi v pravni ureditvi osebnih podatkov, da bodo otroci imeli pravico dostopati do zdravstvenih podatkov. Spremembe, ki jih načrtuje država (na Direktoratu za družino), so: (a) enake možnosti pri posvojitvah za zunajzakonske pare, (b) ureditev priprav na posvojitve in (c) reorganizacija centrov za socialno delo, tako da bi bili za posvojitve specializirani štirje ali pet centrov za socialno delo. Zdaj pa omenjenih sprememb ni zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

Viri

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. (1978), *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale-NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bevc, V. (1999), *Posvojitve otrok: o pogumu in bolečini žensk, ki so oddale otroka v posvojitve*. Ljubljana: DAG Grafika.
- (2002), Kvalitetnejše preživljanje prostega časa udeležencev programa psihosocialne pomoči v zakonski krizi zaradi neplodnosti. *Socialno delo*, 41, 1: 43–55.
- Cyrulnik, B. (2012), *Sram. Če povem, bom umrl*. Ljubljana: Modrijan.
- Donko, D. (1984), *Krize osebnosti in identitete v vrtincu postmoderne družbe (kriminološki vidik)*. Ljubljana: Pravna fakulteta (diplomska naloga).
- Grotevant, H. D., Dunbar, N., Kohler, J. K., Esau, A. M. L. (2000), Adoptive identity: how context within and beyond the family shape developmental pathways. *Family Relations*, 49: 379–387.
- Howes, C. (1999), Attachment relationships in the context of multiple caregivers. V: Cassidy, J., Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*. New York: Guilford Press (671–687).
- Huh, N. S., Reid, W. J. (2000), Intercountry, transracial and ethnic identity: A Korean example. *International Social Work*, 43: 75–87.
- Južnič, S. (1993), *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kobal, B. (2010), *Postopki, organizacija in standardi na področju rejništva*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Otroška opazovalnica (končno poročilo).

- Kompan Erzar, K., Rožič, T., Simonič, B. (2011), Vloga in pomen navezanosti pri razvoju otrok v nadomestnih družinah. *Socialno delo*, 50, 2: 103–111.
- Levy, T. M., Orlans, M. (2003), Creating and repairing attachments in biological, foster, and adoptive families. V: Johnson, S., Whiffen, V. (ur.), *Attachment processes in couple and family therapy*. New York, London: The Guilford Press (165–190).
- Lifton, B. J. (2007), *The inner life of adopted child: adoption, trauma, loss, fantasy, search, and reunion*. V: Javier, A. R., Baden, A. L., Biafora, F. A., Camacho-Gingerich, A. (ur.), *Handbook of adoption: implications for researchers, practitioners, and families*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lutter, E. (1997), Razvoj posvojitev. *Strokovno-pravni informator Firis*, 9.
- Minuchin, S. (1974), *Families and family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Perko, A. (2008), *Družina na križpotju*. Ljubljana: Umco, Zavod Mitikas.
- Rapoša Tajnšek, P., Čačinovič Vogrinčič, G., Milošević Arnold, V. (1998), *Postopek posvojitve*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (raziskava).
- Rapoša Tajnšek, P., Rode, N., Mikolič, M., Rajšelj, S. (1999), *Organizacija in standardi na področju posvojitve*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, Raziskovalni center (raziskava).
- Rebula, A. (1998), *Globine, ki so nas rodile*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- Rotschild, B. (2000), *The body remembers: the psychophysiology of trauma and trauma treatment*. New York: W. W. Norton & Company.
- Schore, A. N. (2003), *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- Siegel, D. J. (1999), *The developing mind: how relationships and the brain interact to shape who we are*. New York, London: The Guilford press.
- Swientek, C. (1999), Identiteta med biološko in socialno pripadnostjo družini pri posvojencih. *Strokovno-pravni informator Firis*, 7, 12: 23–36.
- Umek, L. J., Zupančič, M. (2009), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zaviršek, D. (2012), *Notranje in meddržavne posvojitve: od osebnih izkušenj do dobre prakse*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D., Kobal, B., Čačinovič Vogrinčič, G., Urh, Š., Sobočan, A. M., Smolej, S., Dremelj, P., Žiberna, V., Klun, M., Rezar, I. (2009), *Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitve*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (raziskovalno poročilo).
- Wiemann, I. (2003), *Babyklappe und anonyme Geburt – ohne Alternative: Adoption und Identitätsfindung*. Osnabrück: Terre des hommes.
- Yarrow, L. J., Goodwin, M. S., Manheimer, H., Milowe, I. D. (1973), Infancy experiences and cognitive and personality development at 10 years. V: Stone, L. J., Smith, H. T., Murphy, L. B. (ur.), *The competent infant research and commentary*. New York: Basic Books (1277–1281).